

Анотация

В статье анализируются социально-психологические мотивы импрессионистической новеллистики М. Коцюбинского на материале новелл “Смех” и “Він іде!”. Определяются авторские способы художественной реализации психологизма.

Ключевые слова: новелла, психологизм, саспенс.

Summary

In the article analyzes the socio-psychological motives impressionist of the novel by M. Kotsubynskogo that based on the short stories of “Laughter” and “He is coming!”. Defines the ways of realization of psychology.

Keywords: literature, psychology, suspense.

УДК 821.161.2 – 1Максимович.09

Журавльова С. С.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ТВОРЧІСТЬ АРХІЄПІСКОПА ІОАНА МАКСИМОВИЧА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДОСЛІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ. ЧАСТИНА 1: ХІХ СТОЛІТТЯ

Архієпископ Іоан Максимович належить до числа тих митців, творчість яких не здобула прихильності серед сучасників, внаслідок чого була забута майже на три століття. Звісно, поцінування художньої спадщини свт. Іоана не завжди відзначалося неґацією. В історії українського літературознавства ХІХ – початку ХХ ст. все ж маємо поодинокі схвальні відгуки, хоча лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. твори свт. Іоана Максимовича привернули до себе увагу науковців. У цей час відбувається переоцінка художньої спадщини митців доби Бароко, зокрема і представників Чернігівського літературно-філософського кола (архієпископ Лазар Баранович, оо. Антоній Радивилівський, Іван Величковський, свт. Димитрій Туптало та ін.), до якого належав і свт. Іоан.

На сьогодні поцінування художнього хисту свт. Іоана Максимовича не вирізняється однозначністю: з одного боку, продовжує побутувати теза про “графоманство” письменника, з іншого – група науковців (С. Демченко, О. Засько, О. Зосімова, О. Матушек, Л. Ушкалов, В. Шевчук) активно досліджує творчість митця з метою повернути йому належне місце в історії українського літературного процесу кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст.

Ураховуючи завдання сучасної літературознавчої науки витворити об'єктивне й цілісне уявлення про історію української літератури, видається неприпустимим залишати й далі поза увагою художню спадщину свт. Іоана Максимовича. Отже, актуальність дослідження зумовлюється такими чинниками: відсутністю системного літературознавчого аналізу творчості свт. Іоана Максимовича в контексті тогочасної культури; формуванням у сучасному

українському літературознавстві нової моделі літературного процесу Х–XVIII ст. і необхідністю перегляду традиційних оцінок барокової літератури; зростанням уваги до творчості письменників києво-чернігівської літературної школи.

Перш ніж розпочати аналіз наукових студій над творчістю свт. Іоана Максимовича, слід згадати обставини, які спричинили неоднозначне сприйняття творчого надбання письменника.

Вперше критично висловився щодо творчості архієпископа Іоана Максимовича свт. Дмитрій Туптало у листі до Стефана Яворського (1708): *“Книгу друкованих віршів мені надіслали. Бог дав тим віршоробам і друкарню, і бажання, і гроші, і вільготне життя. Речі, мало кому потрібні, у світ з'являються ...”* [9, 120]. Автор приміток до листів митрополита Ростовського дійшов висновку, що в цих рядках йдеться про твір свт. Іоана “Богородице Дѣво” (1707). На той час саме свт. Іоан Максимович очолював чернігівську кафедру, а чернігівська друкарня перебувала під його покровительством. Відтак, відгук свт. Дмитрія Туптала, певною мірою суб'єктивний, спричинив подальше негативне ставлення до художньої спадщини архієпископа Іоана Максимовича. Варте уваги і двозначне ставлення Самійла Величка до чернігівського архієпископа. Літописець нарікає, що святитель отримав сибірську митрополію за уславлення царя, хоча й характеризує архієпископа Іоана як *“мужа значного і премудрого і того сану достойного”* [4, 540].

Незаперечним є факт, що свого часу свт. Іоан Максимович був відомий як людина високоосвічена, побожна, талановитий проповідник. Так, в “Архиве Юго-Западной России” надруковано документ “Ход дела о поставлении в архиепископы Черниговские Иоанна Максимовича ...”, в якому зазначено: *“... избраша мужа благочестна, из юностных лет монашествующего, во искусстве добродетели и проповедании слова Божия известного и тамо суццем людем он на пользу благонравием своим ...”* [17, 436–437].

У середині XVIII ст. критично поставився до письменницького таланту архієпископа Іоана Максимовича російський поет Антіох Кантемір у сатирі “К Музе своей”:

*С трудом стихка два сплету, да и те не спеты,
Жоски, досадны ушам, и на те походят,
Что по целой азбуке святых житья водят.
Дух твой ленив, и в зубах вязнет твое слово
Не забавно, не красно, не сильно, не ново ...* [10, 66].

Згадка про алфавітне розташування житій святих дозволяє визначити, що йдеться про книгу “Алфавит собранный, рифмами сложенный ...” свт. Іоана Максимовича. Автор приміток до сатири Антіоха Кантеміра писав, що у цьому творі українського поета, *“крім імен святих і государя царевича Олексія Петровича, якому присвячена, нічого гідного не знайдеш ...”* [10, 66].

Як бачимо, оцінка сучасниками творчості архієпископа Іоана Максимовича не була однозначною. Певною мірою це можна пояснити впливом політичної ситуації в Україні кінця XVII – початку XVIII ст. З біографії святителя відомо, що покровителем

роду Максимовичів виступав Іван Мазепа. Проте після поразки гетьмана свт. Іоан Максимович був серед тих, хто виголосив йому анафему. Ці події негативно позначилися як на ставленні до чернігівського архієпископа, так і на об'єктивному поцінуванні його творчого набутку не лише серед сучасників, але й у дослідженнях XIX–XX ст.

Літературознавство XIX ст. презентує незначну кількість розвідок, у яких згадано ім'я свт. Іоана Максимовича. Серед них – дослідження біографії митця або ж поверхові огляди його художньої спадщини. Найбільш повно біографія свт. Іоана Максимовича подана у студіях Д. Абрамова [1; 2] і прот. А. Сулоцького [11]. Цікаво, що автори життєписів святителя навіть вели дискусію щодо деяких деталей (наприклад, дати народження) на сторінках журналу “Странник” [див.: 11, 326; 2, 2]. Звернімо увагу також на те, що Д. Абрамов характеризує книги архієпископа Іоана Максимовича як “душоцілющі твори” [2, 10], які засвідчують глибоку обізнаність автора зі Святим Писанням, працями Святих Отців, історією.

Уперше короткий аналіз творчої діяльності свт. Іоана провів архієпископ Філарет Гумілевський у працях “История русской церкви” [14] та “Обзор русской духовной литературы” [15]. Письменника зараховано ним до групи вихованців Києво-Могилянської академії (Тарасій Земка, Інокентій Гізель, Антоній Радивиловський), які, за архієпископом Філаретом, не відзначалися особливим талантом [див.: 14, 143]. Свт. Іоана схарактеризовано як “пристрасно охочого до віршів” [14, 144].

Огляд біографії і творчості митця подає В. Аскоченський у монографії “Київ с древнейшим его училищем академиею”. Дослідник відзначає, що свт. Іоан Максимович “завжди почував прихильність, що доходила до пристрасі”, до поезії та риторики [3, 212]. Схвальну оцінку критика здобули лише твори святителя “Театрон, или позор нравоучительный” і “Царській путь Креста Господня”. Щодо “Театрону” В. Аскоченський підкреслює: “автор очевидно намагався наслідувати Цицеронову книгу про посади (*Liber de officiis*), і сам план свого творіння розташував за зразком давнього оратора-філософа” [3, 213]. Автор розвідки приходить до висновку: свт. Іоан Максимович виявив у цій книзі багатогранну освіченість (зокрема, глибоке знання здобутків Гомера, Вергілія, Горація, Лукіана, Ювенала та інших); поради, висловлені святителем, “свідчать, що він чудово розумів науку керувати людьми і добре вивчив серце людське ...” [3, 213]. “Царській путь Креста Господня” В. Аскоченський характеризує як книгу перекладних віршів, яка “має предметом переказу різні повчання ...” [3, 213]. Втім, прочитуємо тут і критику схильності архієпископа Іоана Максимовича до “типових вигадок” [3, 213]. Слідом за свт. Димитрієм Тупталом, В. Аскоченський не схвалює книгу “Богородице Дѣво”, а також твори “Молитва Отче наш от Христа Господа сложенна ...”, “Осьмь блаженства евангелськіє”, “Алфавит собранный, рифмами сложенный ...”. Останній схарактеризовано ним як “календар із коротким описом житій святих, розташованих за алфавітом” [3, 213–214].

Негативне поцінування художньої спадщини архієпископа Іоана Максимовича віднаходимо і у розвідках П. Пекарського, І. Шляпкіна, М. Сумцова, І. Франка.

П. Пекарський у праці “Наука и литература в России при Петре Великом” [8] приділяє увагу двом творам свт. Іоана Максимовича – “Алфавит собранный, рифмами сложенный ...” та “Богородице Дѣво”. Щодо “Алфавиту” науковець не висловлює власної думки, цитуючи лише згаданий вище уривок із сатири Антіоха Кантеміра та примітки до нього [див.: 10, 66; 8, 115]. П. Пекарський засуджує “пристрасть” свт. Іоана Максимовича до віршування. Це, зокрема, стосується твору святителя “Богородице Дѣво”: “Ця величезна книга **прикметна** тим, що у ній, крім 6 рядків заголовного аркуша (останніх), усе інше: частина заголовку, передмова, присвята, текст і післямова, написані силабічними віршами” (виділення наше. – С. Ж.) [8, 149]. З наступного тексту розвідки розуміємо, що слово “прикметна” використано П. Пекарським в іронічному контексті – далі ним процитовано відомі рядки з листа свт. Димитрія Туптала до Стефана Яворського [див.: 9, 120; 8, 150]. Дослідник висловлює думку, що “чернігівський віршолобець” (свт. Іоан Максимович. – С. Ж.), можливо, “надихався” при написанні книги “Богородице Дѣво” твором митрополита Ростовського “Руно орошенное” [8, 150]. На думку П. Пекарського, ця обставина пояснює негативний відгук свт. Димитрія Туптала на книгу архієпископа Іоана Максимовича.

На осудливому ставленні митрополита Ростовського до творчих здобутків свт. Іоана Максимовича наголошував також І. Шляпкін у праці “Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709 г.)” [18]. За І. Шляпкіним, архієпископ Іоан Максимович – “відомий віршороб, людина, до якої Димитрій ставився не надто співчутливо ...” [18, 256–257]. Свої погляди критик теж підтверджує уривком із листа свт. Димитрія Туптала.

Відгук митрополита Ростовського від цього часу став своєрідним еталоном сприйняття творчості архієпископа Іоана Максимовича наступними поколіннями. Про це свідчать, зокрема, розвідки М. Сумцова “К истории южно-русской литературы XVII столетия” [12] та “Характеристика южно-русской литературы XVII века” [13], в яких теж простежуємо негачію художньої спадщини свт. Іоана Максимовича. Вчений засуджує письменника за те, що він “зовсім було завалив друкарню своїми віршами” [12, 29] і підкреслює, що колегіумна схоластика спотворила чернігівського архієпископа [див.: 13, 14].

Відзначимо, що твердження про негативний вплив шкільної схоластики було традиційним для літературознавства ХІХ – першої половини ХХ ст. Украй негативно поставився до архієпископа Іоана Максимовича І. Франко, схарактеризувавши святителя разом із Лазарем Барановичем як “многopiшущих слабодухів”, які “тратили доходи своїх єпархій і вижебрані у московських царів суми на друкування величезних томів пустих проповідей або віршів” [16, 241].

Схвальні оцінки творчості свт. Іоана Максимовича знаходимо у працях представників роду Максимовичів. Зокрема, М. Максимович відзначає особливу

рису творів святителя – “духовна глибокoдумність, така рідкісна серед сучасних йому письменників” [7, 805]. Ів. Максимович у передмові до перевидання книги свт. Іоана “Іліотропiон”, здійсненого 1888 р., подає не лише “короткі біографічні відомості про творця” [6, I], але й популярний огляд художньої спадщини письменника. Дослідник говорить про книги свт. Іоана Максимовича як твори “християнсько-морального змісту”, “твори душоцілющі”, які “дихають щирим благочестям, із думками настановчими й розумними” [6, VII]. Ів. Максимович уперше висловлює думку, що свт. Іоан презентував читачеві свої твори у тому вигляді, в якому “вони могли сподобатися у його час” [6, VII], тим самим виправдовуючи нібито надмірну схильність митця до віршування.

Позитивний відгук на книгу архієпископа Іоана Максимовича “Θεατρον, или позор нравоучительный ...” прочитуємо у праці О. Лаппо-Данилевського “История русской общественной мысли и культуры XVII–XVIII вв.” [5]. Дослідник відзначає, що свт. Іоан Максимович, хоча й не вказував на безпосереднє джерело свого твору (“Театр” Амвросія Марліана), проте й “не прагнув дати повний переклад його трактату: він змінив у тексті оригіналу дещо “супротивне вірі”” [5, 87]. О. Лаппо-Данилевський проводить порівняльний аналіз творів Амвросія Марліана та свт. Іоана Максимовича, визначає їх спільні та відмінні риси. На думку автора розвідки, український письменник охоче наслідує оригінал у загальних місцях, проте подає власну рецепцію сутності вчення про підкорення світського авторитету духовному [див.: 5, 89], а також “віднаходить у “Театрі” і вчення про відносність повноти світської влади, приналежної цареві” [5, 90].

Заслуговує на увагу також стаття, розміщена у 26-му томі “Энциклопедического словаря” [19], виданого Ф. Брокгаузом та І. Єфроном. Після деяких біографічних відомостей про архієпископа Іоана Максимовича подано перелік його творів, на жаль, обмежений лише книгами “Алфавит собранный, рифмами сложенный ...” та “Вирши и три проповѣди” [див.: 19, 674]. Ймовірно, під останньою назвою слід розуміти книгу “Зерцало от Писанія Божественнаго ...”, в якому було надруковано панегірики Антонія Стаховського на честь гетьмана Івана Мазепи та три проповіді свт. Іоана. Жанр книги “Алфавит собранный, рифмами сложенный ...” визначено у словнику традиційно – “короткі життєписи святих і пустельників” [19, 674].

Отже, літературознавство ХІХ ст., попри популяризацію негативних висловлювань свт. Димитрія Туптала Та Антіоха Кантеміра, презентує хоча б поодинокі схвальні відгуки щодо творчості архієпископа Іоана Максимовича. Подальша доба – ХХ ст. – лише наприкінці свого відліку поверне митцю гідне місце в українському літературному процесі.

Література

1. Абрамов Н. Иоанн Максимович, митрополит Тобольский и всея Сибири / Н. Абрамов // Странник. – 1863. – Кн. 5. – С. 71–87.
2. Абрамов Н. Иоанн Максимович, митрополит Тобольский и Сибирский / Н. Абрамов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1850. – Ч. LXVIII (октябрь). – Отд. V. – С. 1–16.

3. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академиею / В. Аскоченский. – К., 1856. – Ч. 1. – 370 с.
4. Величко Самійло. Літопис : у 2 т. / Самійло Величко ; пер. з книж. укр. мови, комент. В. Шевчука ; відп. ред. О. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 640, [2] с.
5. Лаппо-Данилевский А. С. История русской общественной мысли и культуры XVII–XVIII вв. / А. С. Лаппо-Данилевский. – М. : Наука, 1990. – 293 с.
6. Максимович Ив. Вместо предисловия / Ив. Максимович // Максимович Іоан. Іліотропіонъ, или собразованіе челоувѣческой воли съ Божественною волею / Іоан Максимович. – М. : Паломник, 1994. – С. V–X.
7. Максимович М. Собрание сочинений : в 3 т. / М. Максимович. – К., 1876–1880. – Т. 1 : Отдел исторический. – К., 1876. – 847 с.
8. Пекарский П. П. Наука и литература в России при Петре Великом / П. П. Пекарский. – СПб., 1862. – Т. II : Описание славянорусских книг и типографий 1698–1725 годов. – 694, XXV с.
9. Письма к Преосвященному митрополиту Рязанскому Стефану Яворскому от Преосвященного Димитрия Ростовского // Маяк. – 1842. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 114–120.
10. Сатиры и другие стихотворческие сочинения князя Антиоха Кантемира, с историческими примечаниями и с кратким описанием его жизни. – СПб., 1762. – 14, 16, 176 с.
11. Сулоцкий А., прот. Дополнения к биографии митрополита Тобольского Иоанна Максимовича / А. Сулоцкий, прот. // Странник. – 1870. – Кн. 11. – С. 325–348.
12. Сумцов Н. Ф. К истории южнорусской литературы XVII столетия. Выпуск I : Лазарь Баранович / Н. Ф. Сумцов. – Харьков, 1884. – 183 с.
13. Сумцов Н. Ф. Характеристика южнорусской литературы XVII века / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – Янв. – С. 1–18.
14. Филарет (Гумилевский), архиепископ Черниговский. История русской церкви / Филарет (Гумилевский), архиепископ Черниговский. – М., 1848. – Период 4 : Период патриаршества : 1588–1720. – Новое изд., дополн. и испр. – Харьков, 1853. – 326 с.
15. Филарет, архиепископ. Обзор русской духовной литературы. 862–1720 / Филарет, архиепископ. – Харьков, 1859. – 448 с.
16. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів : у 50 т. – Т. 26–43 : Література і мистецтво / Іван Франко ; [ред. кол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890–1910). – С. 194–470.
17. Ход дела о поставлении в архиепископы Черниговские Иоанна Максимовича, после смерти Феодосия Углицкого. 1697 г. // Архив Юго-Западной России. – 1872. – Ч. 1. – Т. V : Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату. – С. 436–437.
18. Шляпкин И. Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709 г.) / И. Шляпкин. – СПб., 1891. – 102 с.
19. Энциклопедический словарь / изд. : Ф. Брокгауз, И. Ефрон. – СПб., 1894. – Т. 26 : Исторические журналы–Калайдович. – 963 с.

Анотація

У статті проаналізовано наукову літературу, в якій розглядається творчість архієпископа Іоана Максимовича. Поцінування поетичного таланту митця та його художньої спадщини еволюціонувало протягом понад трьох століть від безапеляційної негачії до визнання істориками літератури його творів як повновартісних і гідних аналізу в контексті барокової культури. Відзначається, що в українському літературознавстві XIX ст. побутували лише поодинокі схвальні відгуки науковців щодо творчості свт. Іоан Максимовича. Натомість активно популяризувалися негативні оцінки, висловлені сучасниками митця.

Ключові слова: бароко, творчість, інтерпретація, літературознавство, дослідження.

Аннотация

В статье проанализирована научная литература, в которой рассматривается творчество архиепископа Иоанна Максимовича. Оценка поэтического таланта святителя и его художественного наследия эволюционировала более трех столетий от безапелляционных отрицаний к признанию историками литературы его произведений как значимых и достойных анализа в контексте барочной культуры. Отмечается, что в украинском литературоведении XIX в. бытовали лишь одиночные позитивные отзывы ученых о творчестве свт. Иоанна Максимовича. Вместо этого активно популяризовались негативные оценки, высказанные современниками писателя.

Ключевые слова: барокко, творчество, интерпретация, литературоведение, исследование.

Summary

In the article the scientific literature about creativity of archbishop Joan Maksymovych is analysed. The estimation of poetic talent of the prelate and his art heritage evolved more than three centuries from categorical negations to a recognition historians of the literature of its works as significant and worthy analysed in a context of baroque culture. It is noticed that single items occurred in the Ukrainian literary criticism of the 19th century only single positive responses of scientists about creativity of archbishop Joan Maksymovych. Instead the negative estimations stated by contemporaries of the writer were actively popularized.

Keywords: baroque, creation, interpretation, literary criticism, research.

УДК 821.161.2 Іваничук.–31.09

Ласкава Ю.В.,
здобувач,
Запорізький національний університет

ОБРАЗ ОСТАНЬОГО КОШОВОГО ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО В РОМАНІ Р. ІВАНІЧУКА “ЖУРАВЛИНИЙ КРИК”

В українській історичній пам'яті існує своєрідний реєстр-мартиролог тих діячів вітчизняної історії, що особливо повно та багатобічно відображають контекст національного розвитку, виступаючи справжніми символами цілих історичних епох. Серед таких визначних діячів доби Козаччини, як Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Сірко, дуже помітне місце як носій певної суми притаманних лише йому рис і ознак посідає останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський.

Інтерес до цієї історичної постаті посилюється у творах різних жанрів цілого ряду українських письменників, що воліють показати всю складність суспільно-політичних процесів, пов'язаних із завершальними подіями в історії Запорізької Січі, а відтак й історії України. Публіцистично-художнє висвітлення життєвого шляху останнього кошового отамана Запорізької Січі стало предметом документального дослідження й художнього осмислення у цілій низці творів різних жанрів різних часів значної кількості авторів із досить розмаїтими позиціями щодо інтерпретації життя і діяльності П. Калнишевського. Зокрема, ця історична постать так чи інакше наявна в різножанрових текстах С. Авдєєнка, В. Антоновича, О. Апанович, М. Аркаса,